

Igazságügyi együttműködés polgári ügyekben

Bevezetés

A polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés célja a tagállami hatóságok közötti szoros együttműködés kialakítása annak érdekében, hogy felszámolják a különböző tagállami jogrendszerek, valamint az eltérő igazságszolgáltatási struktúra összeegyeztethetlenségéből fakadó akadályokat. A polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés szabályai azon az elképzelésen alapulnak, hogy az egyes tagállamok jogi és igazságszolgáltatási rendszere, valamint a bíróságaik által meghozott ítéletek azonos értéket és rangot képviselnek. A jog- és igazságszolgáltatási rendszerek, valamint a bírósági és hatósági határozatok egyenértékűsége az európai gazdasági integráció létesítésekor annak ellenére sem volt kézenfekvő, hogy a négy alapszabadság garantálása nyilvánvalóan magában hordozta a határokon átnyúló (tehát nemzetközi) polgári és kereskedelmi jogviták, perek veszélyét. Az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a személyek áramlásának liberalizációja ugyanis meghatározta az európai állampolgárok és gazdasági szereplők mobilitását, a nemzetközi kereskedelmet az Európai Unió területén. Mindez pedig szükségszerűen maga után vonta többek között a nemzetközi kereskedelmi szerződések teljesítése, a cégalapítás és -működtetés, az áruforgalom, a szolgáltatásnyújtás vagy az ingó és ingatlantulajdon megszerzése során bekövetkező zavarok, a kártérítés, a nemzetközi családi helyzetek (házasságkötés, válás, szülői felügyelet, láthatás), a különböző államokban lévő hagyaték öröklése kapcsán vagy a határon átvélő munkavállalással összefüggésben felmerült jogviták rendezésének igényét.

Az ilyen típusú jogviták kezeléséről (melyik tagállam melyik bírósága vagy hatósága, mely állam joga alapján járhat el), továbbá a polgári igazságügyi együttműködésről a Római Szerződés (1957) azonban egyáltalán nem rendelkezett, ehhez szükséges jogi alapot nem tartalmazott.¹ A határon átnyúló pereskedésből adódó problémák² megoldása viszont egyre sürgetőbb feladat volt az Európai Unió számára, mert világossá vált, hogy ezek a jogviták nagyrészt nem gazdaságilag erős multinacionális cégek között keletkeznek, hanem alanyai az állampolgárok, magánvállalkozók, akiknek az Európai Unióban való bizalom miatt különösen fontos, hogy az ügyük észszerű időn belül a lehető legkisebb költségkihatással nyerjen befejezést.

¹ Gombos Katalin: A polgári és kereskedelmi ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés jelenlegi helyzete az Európai Unióban. *Forum: Acta Juridica et Politica*, 3. (2013), 2. 49.; Gombos Katalin: Judicial Cooperation in the European Union. In Jakab Éva – Pozsonyi Norbert (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2014a. 145.

² Gombos Katalin: A határon átnyúló elemeket tartalmazó jogviták bírói gyakorlata. *Iustum Aequum Salutare*, 10. (2014b), 2. 15–22.

A polgári igazságügyi együttműködés fejlődése

Az együttműködés „egyezményes” keretei: Brüsszel és Lugano

A Maastrichti Szerződés aláírásáig (1992) az Európai Unió belüli polgári igazságügyi együttműködésről – a jogi kötőerővel nem bíró informális egyeztetéseket kivéve – nem beszélhetünk. Az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó Római Szerződés 220. cikke ugyan előírta, hogy a tagállamok folytassanak tárgyalásokat egymás között a bírósági ítéletek elismerése és végrehajtása egyszerűsítéséről, a nemzetközi igazságügyi együttműködés integrációs kereteken kívül valósult meg.

1968. szeptember 27-én az Európai Gazdasági Közösség (EGK) akkori hat tagállama Brüsszelben egyezményt kötött a polgári és kereskedelmi ügyekben a bírósági joghatóságról, valamint a bírósági határozatok elismeréséről és végrehajtásáról (Brüsszeli Egyezmény).³ Az egyezmény célja a nemzetközi polgári jogviták tagállamok közötti – objektív alapokon nyugvó – elosztását (joghatóság), továbbá a valamelyik tagállamban meghozott ítéletek más tagállamokban való kikényszeríthetőségét (elismerés és végrehajtás) tette lehetővé, hiszen ezek hiányában a belső piac megfelelő működése (a négy alapszabadság gyakorlása) hosszú távon veszélybe került volna. A Brüsszeli Egyezmény értelmezése kezdettől fogva az Európai Bíróság feladata lett.

A Brüsszeli Egyezmény olyan zárt egyezmény volt, amelyhez csak az Európai Unió tagállamai csatlakozhattak. Az EGK tagjainak gyarapodásával együtt nőtt az egyezményben részes államok köre is. 1978-ban Dánia, Írország és Nagy-Britannia, 1982-ben Görögország, 1989-ben Spanyolország és Portugália, 1996-ban Ausztria, Finnország és Svédország csatlakozhatott. Ezzel párhuzamosan az Európai Unió kívüli európai államok részéről is igény mutatkozott a Brüsszeli Egyezmény előnyeinek kihasználására, ezért 1988-ban megállapodás jött létre az Európai Gazdasági Közösség és az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA) között.⁴ A svájci Luganóban aláírt megállapodás a Brüsszeli Egyezmény hatályát az EFTA tagállamaira is kiterjesztette. Ez azt jelenti, hogy a Luganói Egyezmény hatálybalépése után 18 európai ország (Ausztria, Belgium, Dánia, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Írország, Izland, Luxemburg, Nagy-Britannia, Németország, Norvégia, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svájc, Svédország) lényegében azonos szabályokat alkalmazhatott a joghatóság, valamint a külföldi bírósági ítéletek elismerése és végrehajtása vonatkozásában a polgári és a kereskedelmi jogvitákban. A két egyezményt méltán nevezhetjük az európai polgári eljárásjog és az európai nemzetközi magánjog alapforrásainak.⁵

³ 1968. szeptember 27-én megkötötték a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról és a határozatok végrehajtásáról szóló Brüsszeli Egyezményt. HL L 299, 1972. december 31. 32–47.

⁴ Luganóban 1988. szeptember 16-án kelt egyezmény a bírósági joghatóságról és a határozatok végrehajtásáról. HL L 319, 1988. november 25. 9–21.

⁵ Kengyel Miklós: Az európai polgári eljárásjog és a magyar jogfejlődés. *Jogtudományi Közlöny*, (1992), 3–4. 166–171.; Kengyel Miklós – Harsági Viktória: *Európai polgári eljárásjog*. Budapest, Osiris, 2006. 57–58.

A polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés kifejezés először az Európai Unióról szóló Maastrichti Szerződésben szerepel, amely szerint a polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés kialakítása a tagállamok közös érdeke. A Maastrichti Szerződés létrehozta a három pillérből álló Európai Uniót. Az addigi Európai Közösségeket magában foglaló I. pillér mellett az integrációs keretben új elemként jelent meg a II. pillért alkotó kül- és biztonságpolitika, valamint a III. pillért alkotó bel- és igazságügyi együttműködés. A III. pillér alkotórésze volt többek között a polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés is. A Maastrichti Szerződés tehát már beemelte az uniós „politikák” közé az igazságügyi együttműködés területét is, megteremtve ezzel a polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés európai uniós alapjait, azonban a III. pillérbeli, kormányközi politikákra formázott jogalkotási szabályok rugalmatlansága miatt az előrelépés nehézkes volt.

Az igazi áttörést az Amszterdami Szerződés hozta el. A polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködést a III. pillérből átemelték az elsőbe, ezzel a politika rangja közösségi szintre emelkedett. Ennek igazi jelentősége a jogalkotási kompetencianövekedésben rejlett: az EKSz 61. cikk c) pontja, valamint az EKSz 65. és 94–95. cikkei alapján ugyanis lehetőség nyílt a területen a másodlagos közösségi jogforrások útján történő uniós szabályozásra. Ez a paradigma-váltásként is aposztrofálható változás a Nizzai Szerződés hatálybalépésével (2003) vált teljes értékűvé, amely – a családjogi ügyek kivételével – a polgári igazságügyi együttműködés területén feladta a döntéshozatal során az egyhangúság követelményét. Az Amszterdami Szerződés egyik legfontosabb, az integrációt elmélyítő célkitűzése a szabadság, a biztonság és a jogérvényesülés térségének létrehozása volt. A szerződő felek a jog érvényesülésének térsége alatt – ebben a kontextusban – az igazságszolgáltatáshoz való egyenlő hozzáférést értették.

Amszterdam után nagy lendületet vett a frissen közösségiesített szabadság, biztonság és jog térsége. Az Európai Tanács 1999 októberében a finnországi Tamperében tartott rendkívüli ülésén megfogalmazta a tényleges jogérvényesülésen alapuló egységes „Európai Igazságügyi Térség” megteremtésének célját, és hangsúlyozta, hogy a tagállamok jogrendszerének és igazságszolgáltatásának különbözősége vagy bonyolultsága nem akadályozhatja és nem riaszthatja el a természetes és jogi személyeket az uniós jog által biztosított jogaik gyakorlásától. Az értekezlet természetesen maradéktalanul tiszteltben tartotta a tagállamok belső igazságszolgáltatási rendszerét, de a határokon átvélő polgári és kereskedelmi jogviták gördülékenyebbé, gyorsabbá tétele érdekében a finnországi Tamperében elfogadott ötéves programtervet írt elő. A *Tamperei Programban* (2000–2004) megfogalmazott célokat a már 1999 januárjától futó *Bécsi cselekvési terv* részletezte, amely az Európai Igazságügyi Térség kialakítása kapcsán az alábbi célokat fogalmazta meg: a hatóságok együttműködése és egymás közti kommunikációja; a határozatok végrehajtására vonatkozó szabályok és eljárás javítása, egyszerűsítése; a joghatósági szabályok összeegyeztetése; a polgári eljárásjog zökkenőmentes működését gátló tényezők elhárítása.⁶

A Tamperei Program és a Bécsi cselekvési terv nyomán sikeresen megindult a polgári eljárásjog „európaizálása”, mintegy tíz jogforrást fogadtak el. Az ötéves időszak lejártához közeledve a Tanács 2004 novemberében tartott hágai csúcstalálkozóján elfogadta a következő ötéves programtervet, a *Hágai Programot* (2005–2009) *A szabadság, a biztonság és a jog érvényesülésének*

⁶ Action Plan of the Council and the Commission on How Best to Implement the Provisions of the Treaty of Amsterdam on an Area of Freedom, Security and Justice. 1999/C 19/01, OJ C 19, 1999. január 23. 10–11.

erősítése az Európai Unióban címmel.⁷ A polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés területén a fő politikai célkitűzés az volt, hogy az európai országok között húzódó határok ne jelentsenek többé akadályt a polgári jogi ügyek rendezése, illetve a bírósági eljárások indítása és a polgári jogi ítéletek végrehajtása terén. Elvárásként fogalmazta meg az európai polgári eljárásjogi eszközök további fejlesztését, továbbá európai kollíziós jogi jogforrások (a szerződéses és a szerződésen kívüli kötelezettségekre vonatkozó, egyes családjogi és öröklési szabályok) elfogadását.⁸

Lisszabontól napjainkig

A Lisszaboni Szerződés szorosabbra fonta az igazságügyi integrációt. A Lisszaboni Szerződés legfontosabb elvi intézkedése a pillérszerkezet felszámolása volt, következésképpen megszűnt a III. pillér mint önálló működési keret. A Lisszaboni Szerződés a megszüntetett III. pillér maradvékterületeit összevonta az Amszterdami Szerződéssel már „közösségiesített” politikákkal, és az EUMSZ harmadik részében *A szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség* címet (67–89. cikk) kapta. A térség négy alpolitikára tagolódik: 1. a határok ellenőrzésével, a menekültügygel és a bevándorlással kapcsolatos politikák; 2. igazságügyi együttműködés polgári ügyekben; 3. igazságügyi együttműködés büntetőügyekben; 4. rendőrségi együttműködés.⁹

A polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködést az EUMSZ 81. cikke szabályozza, és kimondja, hogy az Európai Unió a határokon átnyúló vonatkozású polgári ügyek tekintetében igazságügyi együttműködést alakít ki, amely a bírósági és bíróságon kívüli határozatok kölcsönös elismerésének elvén alapul. Ennek az együttműködésnek a keretében olyan intézkedések is elfogadhatók, amelyek célja a tagállamok törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezéseinek közelítése. Az EUMSZ felsorolja a polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés területeit is, amelyek a következők: a) a bírósági és bíróságon kívüli ügyekben hozott határozatok tagállamok közötti kölcsönös elismerése és azok végrehajtása; b) a bírósági és bíróságon kívüli iratok határokon túlra történő kézbesítése; c) a tagállamokban alkalmazandó kollíziós, illetve a joghatóságra vonatkozó szabályok összeegyeztethetősége; d) együttműködés a bizonyításfelvétel terén; e) az igazságszolgáltatáshoz való tényleges hozzáférés; f) polgári eljárások zökkenőmentes lefolytatását gátló akadályok megszüntetése, szükség esetén a tagállamokban alkalmazandó polgári eljárásjogi szabályok összeegyeztethetőségének előmozdításával; g) alternatív módszerek kidolgozása a jogviták rendezésére; h) a bírák, ügyészek és az igazságszolgáltatási alkalmazottak képzésének támogatása.

A Lisszaboni Szerződés a több tagállamot érintő családjogi kérdések kivételével a polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés területével kapcsolatos összes intézkedést a rendszer jogalkotási eljárás alá helyezte.

⁷ *Hágai Program: A szabadság, a biztonság és a jog érvényesülésének erősítése az Európai Unióban.* HL C 53, 2005. március 3. 1–14.

⁸ Fazekas Judit: Bel- és igazságügyi együttműködés az Európai Unióban a Hágai Programtól a Stockholmi Programig. In Vókó György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok*. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet, 2012. 26–48.

⁹ Orbán Endre: A bel- és igazságügyi együttműködés reformja a Lisszaboni Szerződésben és a terület várható kihívásai. *Arsboni*, (2012). 25–27.

A családjog területére különleges jogalkotási eljárást kell alkalmazni: a Tanács a Parlamenttel folytatott konzultációt követően egyhangúlag hozza meg a határozatait [EUMSZ 81. cikk (3) bekezdés első albekezdés]. A családjogi ügyekben azonban az EUMSZ egyedi áthidaló (*passerelle*) klauzulát vezet be, amelynek célja, hogy a különleges jogalkotási eljárás helyett rendes jogalkotási eljárással is elfogadhatóvá váljon uniós aktus.¹⁰ A Tanács a Bizottság javaslata alapján határozatot fogadhat el, amelyben meghatározza a több államra kiterjedő vonatkozású családjogi kérdések azon területeit, amelyek esetében a rendes jogalkotási eljárást kell alkalmazni; a Tanács az Európai Parlamenttel folytatott konzultációt követően, egyhangúlag határoz. Azonban ez az egyetlen olyan egyedi áthidaló záradék, amelynek alkalmazása ellen a nemzeti parlamentek kifogást emelhetnek: a bizottsági javaslatról ugyanis értesíteni kell a nemzeti parlamenteket, és ha valamely nemzeti parlament az értesítés időpontjától számított hat hónapon belül kifogást emel a javaslattal szemben, a Tanács a határozatot nem fogadhatja el.

Európai Tanács 2009 decemberében fogadta el a *Stockholmi Programot*, amely a 2010 és 2014 közötti időszakra fogalmazta meg az EU-nak a jogérvényesülésre és biztonsági szakpolitikáira vonatkozó átfogó tervét. El kell kezdeni a polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés területén már elfogadott jogi eszközök egységes szerkezetbe foglalásával kapcsolatos munkát, és fokozni kell az uniós jogszabályok következetességét a meglévő eszközök egyszerűsítése révén. Célul tűzte ki a végrehajthatóvá nyilvánítási eljárás eltörlését, valamint az alternatív vitarendezési módszerek javítását különösen a fogyasztóvédelem területén. Hangsúlyozta továbbá az e-igazságszolgáltatás, az európai igazságügyi portál, az adatvédelem és az elektronikus adatbázisok fejlesztésének fontosságát.¹¹ A *poszt-Stockholm program* (2015–2019) a jogérvényesülés térségében az európai polgárok megfelelő tájékoztatását, információkhoz való hozzáférését, tudatosságuk növelését, valamint az új technológiákban rejlő lehetőségek kiaknázását hangsúlyozta.

A jelenleg érvényben lévő stratégiai menetrendben (2019–2024) az igazságügyi együttműködés továbbfejlesztése, a kölcsönös bizalom további építése a cél. Változatlanul fontos az eltérő tagállami jogrendszerek közelítése mellett a különbözőségekből adódó igényérvényesítési akadályok¹² fokozatos lebontása.¹³

Elvek és távolmaradások

Kölcsönös bizalom

A polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés egyik sarokköve a kölcsönös bizalom elve, vagyis annak a bizonyosságnak az elfogadása, hogy kimagasló minőségű igazságügyi

¹⁰ Gombos Katalin: *Az Európai Unió jogrendszere és közjogának alapjai*. Budapest, Wolters Kluwer, 2017. 196.

¹¹ A Stockholmi Program – A polgárokat szolgáló és védő, nyitott és biztonságos Európa. HL L 115, 2010. május 4. 1–38.

¹² Erről átfogóan lásd: Gombos Katalin: Az uniós jogból fakadó bírói jogvédelmi eszközök szintjei és lépcsőfokai. *Európai Jog*, 11. (2011), 5. 35–45.

¹³ A polgári igazságügyi együttműködés fejlesztését célzó programok részletes bemutatását és értékelését lásd: Gombos Katalin: *A jog érvényesülésének térsége – Az Európai Unió nemzetközi magánjogi szabályainak XXI. századi kihívásai*. Budapest, Wolters Kluwer, 2020. 48–57.

rendszer áll valamennyi európai polgár rendelkezésére, és minden európai állampolgárnak biztosított a közös értékeken alapuló, minőségi igazságszolgáltatáshoz való jog.

A Hágai Program értelmében a kölcsönös bizalom megerősítése az igazságügyi hatóságok és különböző jogrendszerek közötti kölcsönös megértés javítására irányuló konkrét erőfeszítéseket kíván meg. E tekintetben az Unió támogatja az igazságügyi szervezetek és intézmények hálózatait, mint például a bírói tanácsok hálózatát, a legfelsőbb bíróságok európai hálózatát, és az európai igazságügyi képzési hálózatot, valamint az igazságügyi hatóságok közötti cse-reprogramokat.¹⁴

A Stockholmi Program szerint a kölcsönös bizalom növelhető az eljárásjogi minimumszabályok harmonizálása, a különböző jogi tradíciók és módszerek jobb megismerése, a bírák és más szakemberek képzése, valamint a modern elektronikus kommunikációs eszközök fokozottabb kihasználása révén.

Kölcsönös elismerés

A polgári és kereskedelmi ügyekben folytatott európai igazságszolgáltatási együttműködés másik sarokköve a kölcsönös elismerés alapelve, amelyet az EUMSZ 81. cikk (1) bekezdése is hangsúlyoz. A kölcsönös elismerés elvét az EUMSZ nem határozza meg. A bírósági döntések és határozatok kölcsönös elismerésének megerősítése és a jogszabályozás szükséges közelítése azt a célt szolgálja, hogy leegyszerűsödjön az együttműködés a hatóságok között, és biztosítani lehessen a személyhez fűződő jogok védelmét. A kölcsönös elismerés irányelvének végső célja az, hogy a polgári és kereskedelmi ügyekre vonatkozó bármilyen típusú bírói döntést szabadon lehessen alkalmazni a tagállamok között, és minden tagállam köztes lépések megtétele nélkül ismerje el és érvényesítse azt.

Ebben a tekintetben az európai jog fejlődésének egyik kulcsfontosságú feltétele, hogy fokozatosan eltávolítsák azokat az akadályokat, amelyek a bírósági döntések érvényesítését akadályozzák a különböző tagállamokban. Már a Tamperei Program célul tűzte ki a határozatok elismerését és közvetlen végrehajtását gátló köztes intézkedések, az úgynevezett végrehajthatóvá nyilvánítási eljárások teljes eltörlését. A Tanács a kölcsönös elismeréssel kapcsolatos intézkedésekre nézve önálló programot dolgozott ki,¹⁵ amelynek végrehajtása még a Hágai és az azt követő Stockholmi Program alatt is folyt.

Első lépésként mellőzték a kifizetés és kereskedelmi követelések, valamint a nem vitatott követelések esetében a köztes eljárások használatát. Később a polgári és kereskedelmi ügyekre nézve általános jellegű tilalmat vezettek be,¹⁶ majd a végrehajthatóvá nyilvánítási eljárás alkalmazását a családjogi területen és a tartási kötelezettségre vonatkozó döntések esetében is törölték.

¹⁴ A hatóságok közötti határon átnyúló együttműködés modelljeit lásd: Gombos Katalin – Simon Károly László: *Hatóságok közötti határon átnyúló együttműködés polgári ügyekben*. Budapest, Dialóg Campus, 2020.

¹⁵ Draft Programme of Measures for Implementation of the Principle of Mutual Recognition of Decisions in Civil and Commercial Matters. OJ C 12, 2001. január 15. 1–9.

¹⁶ Kengyel Miklós: Búcsú a végrehajthatóvá nyilvánítási eljárástól. *Pro Futuro*, (2015), 1. 69–83.

Távolmaradó tagállamok

Az Egyesült Királyság, Írország és Dánia kiegészítő jegyzőkönyvet csatolt az Amszterdami, majd a Lisszaboni Szerződéshez, amelyben a szabadság, a biztonság és a jog érvényesülése térségére hozandó intézkedések hatálya alól kizárták magukat.

Az Egyesült Királyság 2020. január 31-én kilépett az Európai Unióból, ezért az alapító szerződések rendelkezései már nem irányadóak rá. Azt, hogy a jövőben hogyan fog alakulni az igazságügyi együttműködés területén a helyzete az Európai Unió tagállamai viszonylatában létrejött magánjogi jogvitákban, az Európai Unió és az Egyesült Királyság között megkötendő megállapodás fogja rendezni, addig a polgári igazságügyi vívmányok tekintetében úgy kell rá tekinteni, mint harmadik államra.

Írország nem zárkózott el teljesen az uniós jogszabályok alkalmazásától, hanem fenntartotta magának azt a jogot, hogy a polgári igazságügyi együttműködés területét érintő javaslat benyújtását követő három hónapon belül írásban bejelentse az együttműködéshez való csatlakozását (*opt-in*).

Dánia helyzete ettől eltérő. Dániának a Lisszaboni Szerződéshez csatolt jegyzőkönyv alapján kimaradási (*opt-out*) lehetősége van, így a polgári igazságügyi együttműködés területén elfogadott jogforrások Dániára csak abban az esetben alkalmazhatók, ha az Európai Unió és Dánia között erre az együttműködésre párhuzamos megállapodás jön létre.

Vívmányok

Európai Igazságügyi Térség

Az Európai Igazságügyi Térség fogalmának meghatározása a tamperei csúcstalálkozó eredménye. Olyan térségről van szó, ahol a bíróságokhoz vagy hatóságokhoz fordulás egy másik tagállamban sem válik nehezebbé a jogalanyok számára, mint a saját tagállamukban. Az ítéletek és más határozatok elismerésének és végrehajtásának, valamint a polgárok és a gazdaság egyéb szereplői számára garantált is a térség meghatározó jellemvonása. Az Európai Igazságügyi Térségben a tagállamok jog- és közigazgatási rendszereinek különbözősége, ellentmondásai és bonyolultsága nem akadályozhatja vagy hátráltathatja az egyéneket és a vállalkozásokat jogaik gyakorlásában.

Jogalkotási eredmények

Az EUMSZ 81. cikk (2) bekezdésében foglalt lista minden területén születtek jogforrások. Az Európai Unió nemzetközi magánjogának anyajoga a Brüsszeli Egyezmény. Az Amszterdami Szerződés hatálybalépése után a Tamperei Program részeként közösségi jogi formába öntötték a felülvizsgált Brüsszeli Egyezményt, és 2000 decemberében fogadták el a 44/2001/EK rendeletet a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról,¹⁷ amelyet 2012 decemberében az 1215/2012/EU rendelet (a szakirodalomban

¹⁷ A Tanács 44/2001/EK rendelete (2000. december 22.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról. HL L 12, 2001. január 16. 1–23.

gyakran: Brüsszel-Ia rendelet) váltott fel.¹⁸ A családjogi jogegységesítés első terméke volt az 1347/2000/EK rendelet a házassági ügyekben és a házastársaknak a közös gyermekekkel kapcsolatos szülői felelősségre vonatkozó eljárásokban a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról,¹⁹ amelyet 2004. augusztus 1. napjától átdolgozott formában a 2201/2003/EK rendelet (a szakirodalomban: Brüsszel-IIa rendelet), váltott fel.²⁰ A jelenleg még hatályos Brüsszel-IIa rendelet helyébe 2022. augusztus 1. napjától a Brüsszel-IIb rendelet lép, amely megpróbálja orvosolni a gyakorlati alkalmazás során feltárt problémákat a jogellenes gyermekelvitel, az ideiglenes intézkedés, a gyermek meghallgatása és a végrehajtás területén.²¹

A Tamperei Program alatt fogadták el az 1346/2000/EK rendeletet a *fizetéseképtelenségi* eljárásról,²² amelyet a poszt-Stockholm program időszakában – azonos címmel – a 2015 májusában elfogadott 2015/848/EU rendelet váltott fel.²³ A rendelet a több államot érintő fizetéseképtelenségi eljárásokat és az azokhoz szorosan kapcsolódó perek megindításához szükséges joghatóságra, a határozatok kölcsönös elismerésére és végrehajtására, valamint az eljárás lefolytatására vonatkozó közös rendelkezéseket tartalmazza.²⁴

A Tamperei Program terméke az 1348/2000/EK rendelet (2000. május 29.) a tagállamokban a polgári és kereskedelmi ügyekben a bírósági és bíróságon kívüli iratok kézbesítéséről,²⁵ amelyet a Hágai Program alatt átdolgoztak, és felváltotta a jelenleg hatályos *iratkézbesítésről* szóló 1393/2007/EK rendelet.²⁶ A rendelet a polgári peres és nemperes eljárások hatékonysága és gyorsasága érdekében a bírósági és egyes bíróságon kívüli iratok közvetlen és gyors továbbítását, továbbá a kézbesítés egyéb módjait szabályozza. A kézbesítés mellett a *bizonyításfelvételi* jogsegély is az eljárások gyorsítását és költséghatékonyságát igyekszik előmozdítani, amit az 1206/2001/EK rendelet tesz lehetővé.²⁷ A rendelet biztosítja, hogy az Európai Unión belüli

¹⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 1215/2012/EU rendelete (2012. december 12.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról. HL L 351, 2012. december 20. 1–32.

¹⁹ A Tanács 1347/2000/EK rendelete (2000. május 29.) a házassági ügyekben és a házastársaknak a közös gyermekekkel kapcsolatos szülői felelősségre vonatkozó eljárásokban a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról. HL L 160, 2000. június 30. 19–36.

²⁰ A Tanács 2201/2003/EK rendelete (2003. november 27.) a házassági ügyekben és a szülői felelősségre vonatkozó eljárásokban a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, illetve az 1347/2000/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről. HL L 338, 2003. december 23. 1–29.

²¹ A Tanács 2019/1111/EU rendelete (2019. június 25.) a házassági és szülői felelősségi ügyekben a joghatóságról, a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, valamint a gyermekek jogellenes külföldre viteléről. HL L 178, 2019. július 2. 1–115.

²² A Tanács 1347/2000/EK rendelete i. m. 1–18.

²³ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2015/848 rendelete (2015. május 20.) a fizetéseképtelenségi eljárásról HL L 141, 2015. június 5. 19–72.

²⁴ Erről lásd részletesen Csöke Andrea: *A határokon átnyúló fizetéseképtelenségi eljárások*. Budapest, HVG-ORAC, 2018.

²⁵ A Tanács 1347/2000/EK rendelete i. m. 37–52.

²⁶ Az Európai Parlament és a Tanács 1393/2007/EK rendelete (2007. november 13.) a tagállamokban a polgári és kereskedelmi ügyekben a bírósági és bíróságon kívüli iratok kézbesítéséről (iratkézbesítés), és az 1348/2000/EK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről. HL L 324, 2007. december 10. 79–120.

²⁷ A Tanács 1206/2001/EK rendelete (2001. május 28.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a bizonyításfelvétel tekintetében történő, a tagállamok bíróságai közötti együttműködéséről. HL L 174, 2001. június 27. 1–24.

nemzetközi polgári perekben más tagállam területén is lefolytathatóvá váljon a döntéshez szükséges bizonyítás (okiratok beszerzése, tanúk meghallgatása, szakértői bizonyítás stb.).

Az Európai Unió támogatja az alternatív vitarendezést (*Alternative Dispute Resolution – ADR*) a polgári és gazdasági jogvitákban, ezért határon átnyúló vonatkozású ügyekben több alternatív vitarendezést támogató eljárásjogi eszközt is bevezetett. Ilyen az *európai végrehajtható okirat*, amely az adós által nem vitatott követelés egyszerűsített végrehajtását teszi lehetővé a tagállamokban.²⁸ A *kis értékű követelések európai eljárása* az 5000 eurót meg nem haladó, határon átvívelő követelésekre határoz meg egyszerűsített eljárásrendet.²⁹ Az 1896/2006/EK rendelet pedig *európai fizetési meghagyás* kibocsátását teszi lehetővé, erre hazánkban a közjegyzők rendelkeznek hatáskörrel.³⁰

Az Európai Unió nemzetközi magánjogának részét képezik a *kollíziós jogot egységesítő* uniós jogforrások is. A határon átnyúló jogviszonyok során elkerülhetetlen a tagállami jogrendszerek találkozása és összeütközése: ezeket a jogszabály-összeütközéseket az uniós kollíziós jog rendezi oly módon, hogy meghatározza az alkalmazandó jogot. Ezek a rendeletek hagyományos megjelölésük miatt az úgynevezett Róma-sorozatba tartoznak. A Róma I. rendelet a szerződéses kötelezettségekre,³¹ a Róma II. rendelet a szerződésen kívüli kötelmi viszonyokra³² alkalmazandó jogról szól.³³

Markáns és a legtöbb lényeges területet lefedő szabályrendszert alkot az Európai Unió családjoga. A családjogi jogegységesítés uniós fundamentuma a fentebb már említett *Brüsszel-IIa rendelet*, amely a házassági ügyekben és a szülői felelősségre vonatkozó eljárásokban egységesíti, hogy különböző állampolgárságú házastársak esetén mely bíróságoknál terjeszthető elő a házasság felbontása iránti kereset (joghatóság), meghatározza a határozatok végrehajtásának folyamatát, valamint szabályozza a jogellenes gyermekelvitel egyes kérdéseit. Ezt egészíti ki a kollíziós jogot rendező és megerősített együttműködés keretében elfogadott *Róma III. rendelet*, amely egységes szabályrendszert hoz létre annak megállapítására, hogy a házasság felbontásával vagy a különválással kapcsolatos eljárásokra mely nemzeti jog vonatkozik abban az esetben, amikor a két házastárs különböző állampolgárságú, az állampolgárságuk szerinti országtól eltérő országban tartózkodnak, vagy már nem tartózkodnak azonos uniós országban.³⁴ Komplex, vagyis minden nemzetközi magánjogi kérdést egységesen szabályozó jogforrás az európai uniós család-

²⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 805/2004/EK rendelete (2004. április 21.) a nem vitatott követelésekre vonatkozó európai végrehajtható okirat létrehozásáról. HL L 143, 2004. április 30. 15–39.

²⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 861/2007/EK rendelete (2007. július 11.) a kis értékű követelések európai eljárásának bevezetéséről. HL L 199, 2007. július 31. 1–22.

³⁰ Az Európai Parlament és a Tanács 1896/2006/EK rendelete (2006. december 12.) az európai fizetési meghagyásos eljárás létrehozásáról. HL L 399, 2006. december 30. 1–32.

³¹ Az Európai Parlament és a Tanács 593/2008/EK rendelete (2008. június 17.) a szerződéses kötelezettségekre alkalmazandó jogról. HL L 177, 2008. július 4. 6–16.

³² Az Európai Parlament és a Tanács 864/2007/EK rendelete (2007. július 11.) a szerződésen kívüli kötelmi viszonyokra alkalmazandó jogról. HL L 199, 2007. július 31. 40–49.

³³ Ezekről részletesen lásd Mádl Ferenc – Vékás Lajos: *Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga*. Budapest, ELTE Eötvös, 2018; Nagy Csongor István: *Nemzetközi magánjog*. Budapest, HVG-ORAC, 2017.

³⁴ A Tanács 1259/2010/EU rendelete (2010. december 20.) a házasság felbontására és a különválásra alkalmazandó jog területén létrehozandó megerősített együttműködés végrehajtásáról. HL L 343, 2010. december 29. 10–16.

jog körében az *európai tartási rendelet*,³⁵ a határon átnyúló *házassági vagyoni jogi*³⁶ és *bejegyzett élettársi kapcsolatok vagyoni jogi*³⁷ kérdéseit rendező rendelet. A vagyoni jogi rendeletek megerősített együttműködés keretében jöttek létre, alkalmazásukban hazánk nem vesz részt.³⁸

Ilyen egységes rendelet szabályozza az *európai öröklést* is.³⁹ A rendelet hatálya kiterjed a hagyaték öröklésének minden határon átvívelő polgári jogi szempontjára: jogbiztonságot teremt a nemzetközi öröklések kedvezményezettjei számára, elkerüli az összeegyeztethetetlen határozatokat, meghatározza a joghatóságot, a végrehajtást, az alkalmazandó jogot, bevezeti az európai öröklési bizonyítványt, és egyszerűsíti a nemzetközi öröklési eljárásokat.⁴⁰

Az Európai Unió belüli követelésbehajtás gyorsítását célozza az *európai számlázárolási rendelet*,⁴¹ amely lehetővé teszi, hogy az egyik uniós ország bírósága pénzeszközöket fagyasszon be az adós bankszámláján egy vagy több másik uniós tagállamban.⁴²

A határon átnyúló vonatkozású jogviták esetén az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés megkönnyítése érdekében a Tanács elfogadta a 2003/8/EK irányelvet, amely megállapítja a *költségmentesség* közös európai minimumszabályait.⁴³ Az irányelv célja a határon átnyúló vonatkozású jogviták esetén a költségmentesség „megfelelő” szintjének biztosítása az elegendő forrással nem rendelkező személyek számára.⁴⁴ A 2008/52/EK irányelv a polgári és kereske-

³⁵ A Tanács 4/2009/EK rendelete (2008. december 18.) a tartással kapcsolatos ügyekben a joghatóságról, az alkalmazandó jogról, a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, valamint az e területen folytatott együttműködésről. HL L 7, 2009. január 10. 1–79.

³⁶ A Tanács (EU) 2016/1103 rendelete (2016. június 24.) a házassági vagyoni jogi rendszerekkel kapcsolatos ügyekben a joghatóság, az alkalmazandó jog, valamint a határozatok elismerése és végrehajtása területén létrehozandó megerősített együttműködés végrehajtásáról. HL L 183, 2016. július 8. 1–29.

³⁷ A Tanács (EU) 2016/1104 rendelete (2016. június 24.) a bejegyzett élettársi kapcsolatok vagyoni jogi hatásaival kapcsolatos ügyekben a joghatóság, az alkalmazandó jog, valamint a határozatok elismerése és végrehajtása területén létrehozandó megerősített együttműködés végrehajtásáról. HL L 183, 2016. július 8. 30–56.

³⁸ Az európai családjog témakörében lásd Szeibert Orsolya: *A családjogi harmonizáció kérdései és lehetőségei Európában*. Budapest, HVG-ORAC, 2014.; Wopera Zsuzsa: *Az európai családjog gyakorlata*. Budapest, Wolters Kluwer, 2017; Simon Károly László: *Tartásdíjigények érvényesítése határok nélkül*. Budapest, HVG-ORAC, 2018.

³⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 650/2012/EU rendelete (2012. július 4.) az öröklési ügyekre irányadó joghatóságról, az alkalmazandó jogról, az öröklési ügyekben hozott határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, valamint az öröklési ügyekben kiállított közokiratok elfogadásáról és végrehajtásáról, valamint az európai öröklési bizonyítvány bevezetéséről. HL L 201, 2012. július 27. 107–134.

⁴⁰ Erről lásd részletesen Suri Noémi: *Az európai öröklési rendelet eljárásjogi intézményeinek elemzése*. PhD-értekezés. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2018; Szócs Tibor: *A nemzetközi öröklési jog szabályainak kommentárja*. Budapest, HVG-ORAC, 2021.

⁴¹ Az Európai Parlament és a Tanács 655/2014/EU rendelete (2014. május 15.) polgári és kereskedelmi ügyekben a tagállamközi követelésbehajtás megkönnyítése érdekében az ideiglenes számlázárolást elrendelő európai végzés eljárásának létrehozásáról. HL L 189, 2014. június 27. 59–92.

⁴² Erről részletesen lásd Hideg Milán István: Az ideiglenes számlázárolást elrendelő európai végzés, különös tekintettel a bankok kötelezettségeire. *Gazdaság és Jog*, 27. (2019), 5. 4–11.

⁴³ A Tanács 2003/8/EK irányelve (2003. január 27.) a határon átnyúló vonatkozású jogviták esetén az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés megkönnyítése érdekében az ilyen ügyekben alkalmazandó költségmentességre vonatkozó közös minimumszabályok megállapításáról. HL L 26, 2003. január 31. 41–47.

⁴⁴ Erről részletesen lásd: Király Lilla: *A szegénységtől a jogi segítségnyújtásig*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2011. 92–110.

delmi ügyekben végzett *közvetítés* egyes szempontjaira vonatkozó közös szabályokat állapítja meg a jogbiztonság növelése, és ennek következtében e vitarendezési módszer igénybevételének ösztönzése érdekében.⁴⁵

Évek óta terítéken van az Európai Unió tagállamaiban a polgári eljárásjogi rendszerek közelítése az Európai Unió Alapjogi Chartájának 47. cikkében és az emberi jogok európai egyezményének 6. cikkében elismert tisztességes eljáráshoz való jog teljes körű tiszteletben tartásának biztosítása érdekében. Ezzel kapcsolatban az Európai Parlament állásfoglalást is előterjesztett,⁴⁶ kötelező érvényű jogi aktus még nem született.

Polgári és kereskedelmi ügyekben illetékes Európai Igazságügyi Hálózat (EIH)

Az EIH a nemzeti igazságügyi hatóságokat bürokráciamentesen összefogó független hálózat.⁴⁷ Célja a tagállamok közötti igazságügyi együttműködés egyszerűbbé és erőteljesebbé tétele. A 2002 óta működő, polgári és kereskedelmi ügyekben illetékes EIH hatékonyabbá teszi az európai uniós polgári jogi igazságügyi eszközök gyakorlati alkalmazását és végrehajtását. Ily módon hozzájárul a különböző tagállami igazságügyi rendszerek közötti összeköttetés megteremtéséhez, és ezáltal a kölcsönös bizalom erősítéséhez.

Az EIH fő feladata a közvetlen kapcsolattartás és ügykezelés a hálózat nemzeti kapcsolattartói között, az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés megkönnyítése a határokon átnyúló ügyek tekintetében azáltal, hogy az európai e-igazságügyi portálon keresztül minden uniós nyelven elérhető tájékoztatók és egyéb kiadványok segítségével tájékoztatást biztosítanak a nyilvánosság és a gyakorló szakemberek számára, továbbá a polgári és kereskedelmi ügyekre vonatkozó egyes uniós jogi aktusok működésével kapcsolatos tapasztalatok értékelése és megosztása.⁴⁸

Európai Igazságügyi Portál

Az Európai Bizottság az igazságügyi együttműködés területén naprakész honlapot működtet, ez az Európai Igazságügyi Portál.⁴⁹ A portál egyesíti a polgári és büntetőügyekben folytatott együttműködés kereteit.

A portál az Európai Unió nemzetközi magánjogához kapcsolódó uniós, nemzetközi és tagállami jog, továbbá joggyakorlat teaurusza. Az európai igazságügyi portál egyik aloldala a Polgári

⁴⁵ Az Európai Parlament és a Tanács 2008/52/EK irányelve (2008. május 21.) a polgári és kereskedelmi ügyekben végzett közvetítés egyes szempontjairól. HL L 136, 2008. május 24. 3–8.

⁴⁶ Európai Parlament: Az Európai Parlament 2017. július 4-i állásfoglalása a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a közös európai uniós polgári eljárásjogi minimumszabályokról. HL C 334, 2018. szeptember 19. 39.

⁴⁷ A hálózatot a 2001. május 28-i 2001/470/EK tanácsi határozat hozta létre, és 2002. december 1-jén kezdte meg működését. A Tanács határozata (2001. május 28.) az Európai Igazságügyi Hálózat létrehozásáról polgári és kereskedelmi ügyekben. HL L 174, 2001. június 27. 25.

⁴⁸ Lásd részletesebben Gombos Katalin: A szabadság, biztonság és jog térségének intézményrendszere. In Gombos Katalin – Bóka János – Szegedi László: *Az Európai Unió intézményrendszere*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 139–146.

⁴⁹ Elérhetősége: <https://e-justice.europa.eu>

Ügyek Európai Igazságügyi Atlasza, amely úgynevezett „egyablakos mechanizmus” keretében igyekszik gyakorlati információkat, továbbá segédeszközöket nyújtani a polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés napi teendőit illetően. Innen érhetők el a tagállami hatóságok közötti tényleges együttműködést lehetővé tevő formanyomtatványok, bírósági és hatósági elérhetőségek, a tagállami jogok tartalmára vonatkozó hasznos információk stb.

Már elérhető az Európai Igazságügyi Portál továbbfejlesztett béta verziója,⁵⁰ amely a tervek szerint a hatóságok és bíróságok számára már elektronikus ügyintézés is lehetővé fog tenni.

Következtetések

Az Európai Unió hajnalán eredetileg szabályozatlan terület, a polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés vagy más néven az európai nemzetközi magánjog mára az Európai Unió egyik legátláthatóbb és legdinamikusabban fejlődő politikájává nőtte ki magát.⁵¹ A területen született jogforrások folyamatos revíziója igyekszik biztosítani a modern és naprakész szabályozást, ezért a politika folyamatos „mozgásban” van. A politikát működtető legfontosabb elvek a kölcsönös bizalom és a kölcsönös elismerés, a nemzeti jogrendszerek kollízióját pedig a jogharmonizációs technikák oldják fel.

Felhasznált irodalom

- Csőke Andrea: *A határokon átnyúló fizetéseképtelenségi eljárások*. Budapest, HVG-ORAC, 2018.
- Fazekas Judit: Bel- és igazságügyi együttműködés az Európai Unióban a Hágai Programtól a Stockholmi Programig. In Vókó György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok*. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet, 2012. 26–48.
- Gombos Katalin: Az uniós jogból fakadó bírói jogvédelmi eszközök szintjei és lépcsőfokai. *Európai Jog*, 11. (2011), 5. 35–45.
- Gombos Katalin: A polgári és kereskedelmi ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés jelenlegi helyzete az Európai Unióban. *Forum: Acta Juridica et Politica*, 3. (2013), 2. 49–65.
- Gombos Katalin: Judicial Cooperation in the European Union. In Jakab Éva – Pozsonyi Norbert (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2014a. 145–157.
- Gombos Katalin: A határon átnyúló elemeket tartalmazó jogviták bírói gyakorlata. *Iustum Aequum Salutare*, 10. (2014b), 2. 15–22.
- Gombos Katalin: *Az Európai Unió jogrendszere és közjogának alapjai*. Budapest, Wolters Kluwer, 2017.
- Gombos Katalin: A szabadság, biztonság és jog térségének intézményrendszere. In Gombos Katalin – Bóka János – Szegedi László: *Az Európai Unió intézményrendszere*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 139–146.
- Gombos Katalin: *A jog érvényesülésének térsége – Az Európai Unió nemzetközi magánjogi szabályainak XXI. századi kihívásai*. Budapest, Wolters Kluwer, 2020.
- Gombos Katalin – Simon Károly László: *Hatóságok közötti határon átnyúló együttműködés polgári ügyekben*. Budapest, Dialóg Campus, 2020.

⁵⁰ Elérhetősége: <https://beta.e-justice.europa.eu>

⁵¹ Horváth Zoltán: *Kézikönyv az Európai Unióról*. Budapest, HVG-ORAC, 2011. 506.

- Hideg Milán István: Az ideiglenes számlázárolást elrendelő európai végzés, különös tekintettel a bankok kötelezettségeire. *Gazdaság és Jog*, 27. (2019), 5. 4–11.
- Horváth Zoltán: *Kézikönyv az Európai Unióról*. Budapest, HVG-ORAC, 2011.
- Kengyel Miklós: Az európai polgári eljárásjog és a magyar jogfejlődés. *Jogtudományi Közöny*, (1992), 3–4. 166–171.
- Kengyel Miklós: Búcsú a végrehajthatóvá nyilvánítási eljárástól. *Pro Futuro*, (2015), 1. 69–83. Online: <https://doi.org/10.26521/Profuturo/2015/1/5462>
- Kengyel Miklós – Harsági Viktória: *Európai polgári eljárásjog*. Budapest, Osiris, 2006. 57–58.
- Király Lilla: *A szegénységtől a jogi segítségnyújtásig*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2011.
- Mádl Ferenc – Vékás Lajos: *Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga*. Budapest, ELTE Eötvös, 2018.
- Nagy Csongor István: *Nemzetközi magánjog*. Budapest, HVG-ORAC, 2017.
- Orbán Endre: A bel- és igazságügyi együttműködés reformja a Lisszaboni Szerződésben és a terület várható kihívásai. *Arsboni*, 2012. 1–38.
- Suri Noémi: *Az európai öröklési rendelet eljárásjogi intézményeinek elemzése*. PhD-értekezés. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2018.
- Simon Károly László: *Tartásdíjigények érvényesítése határok nélkül*. Budapest, HVG-ORAC, 2018.
- Szeibert Orsolya: *A családjogi harmonizáció kérdései és lehetőségei Európában*. Budapest, HVG-ORAC, 2014.
- Szőcs Tibor: *A nemzetközi öröklési jog szabályainak kommentárja*. Budapest, HVG-ORAC, 2021.
- Wopera Zsuzsa: *Az európai családjog gyakorlata*. Budapest, Wolters Kluwer, 2017.